

УДК 141.7:39:572.9:17.018.22

Ель Гуессаб Карім
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Запорізького національного університету

Н. І. Білокопитова
здобувач кафедри філософії
Запорізького національного університету

АРАБСЬКИЙ ТА ТЮРКСЬКИЙ ЕТНОС: АТРИБУТИ ТА МОДУСИ

Сучасною проблематикою соціально-філософських досліджень є аналіз специфіки сучасного соціального простору, атрибутів та модусів його існування, тенденцій подальшого розвитку. Філософська рефлексія модусу етнічності передбачає вивчення атрибутів соціокультурного буття та його формування на сучасному етапі розвитку. Вибір феномена орієнтальної, а саме арабської та тюркської, етнічності як об'єкта дослідження свідчить, що останнім часом соціальна філософія розвивалася у напрямі концептуальних глибин, намагалася дати адекватну оцінку процесів та взаємовідносин у дихотомії «Захід та Схід», глобалістика – орієнталістика.

Прийнято вважати, що історія етнічного як соціокультурного феномена обмежується доіндустріальним часом, а в умовах розвитку капіталізму етноси поступаються головній ролі націям як політичним співтовариствам громадян, об'єднаним спільною територією, економічним життям, мовою і культурою. Тому ідея модерної (а також і постмодерної) етнічності може виглядати несподіваною і навіть недоречною, особливо з урахуванням прогнозів про неминуче зникнення етнічності в «Плавильному котлі індустріалізму», який стирає і нівелює примордіальні узи спорідненості, сімейного клану, релігійної громади і етнічного співтовариства. Однак справжні тенденції суспільного розвитку свідчили про помилковість таких прогнозів. Етнічність протягом XIX – XX ст. не тільки не згасла, але, навпаки, знову впевнено заявила про себе в контексті так званого «етнічного ренесансу» в останній третині XX ст. у різних куточках земної кулі: найбільш розвинених індустріальних країнах Північної Америки та Західної Європи, посткомуністичному просторі та країнах, що розвиваються [1, с. 39].

Мета дослідження полягає у *здійсненні* соціально-філософського аналізу модусу етнічності та *виявленні* атрибутів арабського та тюркського етносу. Проаналізуємо стан опрацювання модусу етнічності в науковій літературі. Методологія вивчення етносу і взагалі етнічних процесів розкрита у фундаментальних дослідженнях Л.М. Гумільова, В.В. Бартольда, Ю.В. Бромлея. Важливий внесок у вивчення історії, мовознавства, філософії відображено в роботах фундаторів української орієнталістики: А.Ю. Кримського, О.Й. Прицака, послідовники традицій російського та українського сходинства, біля витоків яких стояли такі видатні вчені, як В. Алексєєв, Н. Бічурін, В. Васильєв та інші.

Етнолог та історик Л.М. Гумільов, відкривши явище пасіонарності і феномен компліментарності, розробив пасіонарну теорію етногенезу. Він був продовжувачем ідей еврайства, на його роботи мали вплив В.І. Вернадський і його ідея енергії живої речовини біосфери і С.М. Широкогорова, в якого він запозичив основні підходи до етносу. У 1961 р. Л.М. Гумільов захистив докторську дисертацію з історії «Прадавні тюрки». Етносоціолог Б.Є. Вінер досліджував співвідношення атрибутів етнічної ідентифікації та етнічного походження та результати виклав у кандидатській дисертації «Міжпокоління передача етнічної ідентичності у етнодісперсних меншин».

Б.Є. Вінер у полеміці з радикальним конструктивізмом В.А. Тишкова і на захист концепції етносу Ю.В. Бромлея запропонував розгляд етносу як континууму, «на одному з полюсів якого буде знаходитися класична етнічність, а на

іншому – квазіетнічність, яка вже і не є власне етнічністю» [1, с. 49].

Згідно з вченням соціолога С.М. Широкогорова, етнос – є група людей, що розмовляють однією мовою, визнають своє єдине походження, володіють комплексом звичаїв, укладом життя збережених і освячених традицією і відрізняються ними від таких інших груп».

Аналіз наукового дослідження проблематики арабської та тюркської етнічності в умовах глобалізації потребує визначення наявності семантичних та аксіологічних пріоритетів, атрибутів та модусів. Модус – сутність предмета. Випадкова, несуттєва властивість предмета притаманна йому не постійно, а лише в деяких станах, це нескінченний ланцюг причин і наслідків. Осягнення речей як модусів означає осягнення необхідних проявів єдиної і вічної субстанції. Модус відрізняють від атрибута – невід'ємної властивості предмета, без якого предмет не може ні існувати, ні мислитися. З'ясувавши зміст понять, здійснимо їх екстраполяцію щодо досліджуваного питання.

Модус етнічності, або концепт етнічності, стає одним із центральних у гуманітаристиці. Його дефініції можна умовно поділити на сім груп. Етнічність розуміють: 1) як порівняння опозиції «ми – вони» (К. Гирц, Е. Френсіс, Е. Хобсбаум, В. Хотинець та інші), 2) як психосоціальну належність до групи (Ю. Бромлей, Т. Стефаненко, Т. Парсонс та інші), 3) як квінтесенція «національного характеру» (Н. Джандільдін, К. Кас'янова, А. Мельникова, Л. Кустова, В. Кочетков та інші), 4) як культурну пам'ять та традиційний зміст культури (С. Енлоу, У. Альтермат та інші), 5) як фактор мобілізації меншин у полі етнічному соціумі (Н. Глезер, Д. Мойніхен, Л. Уорнер, П. Лунт, Д. Рісмен та інші), 6) як символічну категорію для використання з метою диференціації (Дж. Де Вос, Л. Романуччі – Росс, В. Соллорс), 7) як зміст культури у оформленні «культурних границь» (Ф. Барт, В. Тішков, В. Малахов тощо) [2, с. 151].

Поняття «атрибут» може бути і класифікаційним поняттям і, таким чином, порівняним, а не абсолютним. Із сучасної точки зору класифікаційне значення терміна «атрибут» варто, мабуть, вважати основним, а ті значення, які йому додавалися в історичному контексті різних філософських теорій, – периферійними. До такого висновку приводить, зокрема, текстологічний аналіз еволюції і «пониження рангу» цих значень – від схоластичних уявлень про атрибути як предикати виключно божественної субстанції до майже сучасних уявлень про них у філософії Декарта і особливо у філософії Лейбніца (як властивості *par excellence*) [3, с. 315].

Найбільш домінуючим атрибутом арабської та тюркської етнічності є *номадизм*, або кочування.

Погодімося з думкою відомого американського вченого А.М. Хазанова, що номадизм – це «особливий вид продуктивної економіки». Інакше кажучи, не можна розглядати кожен різновид мобільного життя як номадизм, а також безглуздо розуміти будь-яку міграцію як кочування [4, с. 691].

Німецький вчений Ф. Шольц детально дослідив структуру стада, соціально-політичні моделі і вплив простору в країнах, де існує номадне тваринництво і тією чи іншою мірою зберігається кочова культура (Марокко, Бенін, Кенія, Кувейт, Оман, Казахстан, Туніс, Пакистан, Саудівська Аравія, Киргизстан, Афганістан, Сомалі, Буркіна-Фасо і Монголія) [5]. У розділі «Теорія про перетворення номадиз-

му на соціально-екологічну модель культури» він зазначив: «Я розумію, що поняття «культура» є цілісним комплексом особливих рис способу життя, цінностей, світогляду, відмінностей в образотворчому мистецтві, соціальної організації певної групи людей, що живуть на окремій території <...> номадизм – це найдосконаліша модель вибору саме цієї природної території, адаптації до її ресурсів і розвитку, номадизм зумів розвинути багато численну, цінну спадщину культури існування» [5, с. 11–13].

Тож доречним буде зазначити, що номадизм, кочування є різновидом економічної господарської системи та ще з історичних часів є притаманними рисами саме арабського та тюркського модусу етнічності, зважаючи на це, номадизм як історико-соціальний феномен не може буди прирівняний до будь-яких інших міграційних процесів.

Наступним атрибутом арабської та тюркської етнічності є *тотемність*. Тотемізм являє собою складне релігійно-соціальне явище. Як вказують дослідники, виділяються три типи тотемізму: соціальний, який виражається в тому, що певна частина племені має свій тотем або групу тотемів, уособлюють єдність або споріднення її членів; множинний тотем, що виступає як своєрідна система класифікації різних явищ світу, і культовий тотем, який пов'язаний із культовими обрядами, культом предків [6].

За переказами стародавніх тюрків, родоначальницею тюркських племен була вовчиця. Син вовчиці і людини, врятованого нею, Ашина став вождем нового племені і дав йому своє ім'я. Ім'я першого вождя тюрків, на думку В.У. Махпірова, зафіксовано в китайських джерелах. Як було зазначено вище, вовк був тотемною твариною багатьох тюркських народів. Голова вовка прикрашала прапори гунів, половців, золотоординських ханів. Пережитки культу вовка збереглися нині у караївців, балкарців, кумиків, татар та інших тюркомовних народів. Відомо кілька варіантів етимології антропонімів Ашина, завжди виділяли в основі апеллятива значення «вовк» або «гідний, чудовий, благородний» [6].

Тотемістичне релігійно-міфологічне світосприйняття предків сучасних тюркських народів дійшли і до теперішнього часу. В антропонімічних системах по теперішній час функціонують імена Акбарс (білий барс), Арслан, Аслан (лев), Бурехан, Бурхан (вовк) та інші. Це один з одиничних фактів трансляції тотемістичних вірувань древніх предків до сучасності. Зображення символів тотемних тварин фігурує і на предметах офіційної влади, як-от герби, печатки, монети, на кераміці. Безперечно, ці ономастичні одиниці не відображають тотемістичних поглядів, вони, з огляду на свої лінгвістичні функції, є символами, та в них зашифровано культурний код нації, національна пам'ять тюркського етносу.

Наступним атрибутом арабської та тюркської етнічності є *традиційність*. Традиційного типу соціуми розвивалися у середньовічну епоху. На сучасному етапі приклади таких товариств виражено збереглися в Африці та Азії. Цінності традиційного суспільства полягають у шануванні старшого покоління, старих людей, дотриманні звичаїв роду, неписаних і писаних норм і прийнятих правил поведінки. Конфлікти, що виникають у колективах, вирішуються за втручання та участі старшого (ватажка). Соціальні відносини в традиційному суспільстві будуються на підпорядкуванні. Кожен включений у нього і відчуває себе частиною цілого. Народження людини, створення сім'ї, смерть відбуваються в одному місці і оточенні людей. Трудова діяльність і побут будуються, передаючись від покоління до покоління. Традиційне суспільство – це об'єднання за спільними ознаками колективу людей, в якому індивідуальність не є цінністю, ідеальний сценарій долі – виконання соціальних ролей. Тут заборонено не відповідати ролі [7].

Родина та родинні цінності в арабському та тюркському традиційному суспільстві мають головне значення. Це мікроієрархічне соціальне утворення має чітке підпорядкування та патріархальний уклад. У сім'ї авторитетність голови родини буде абсолютним та незаперечним [8]. Важливо зазначити, що сучасний світ нині стрімко втрачає віко-

ві традиції сім'ї, опору на багатівіковий релігійний досвід попередніх поколінь, зокрема в області шлюбу і сім'ї. Тому закономірним є суспільний процес, коли *водночас слабшає інститут сім'ї* – колицка людства, школа чеснот і найкращих проявів людських почуттів і якостей, *особливо зростає роль релігії*, актуалізується її місце щодо зміцнення інституту сім'ї та її базових цінностей [8].

Тож, наступним атрибутом арабської та тюркської етнічності є *релігійність*. Коранічна картина світу, подібно до біблійної, теоцентрична і в певному сенсі антропоцентрична. Але мусульманська антропологія (як і іудейська), на відміну від християнської, не надає особливого значення первородному гріху. Священна історія, викладена в Корані, духовно циклічна, будучи концентрована навколо пророків, місій яких, по суті своїй, тотожні.

Соціальна доктрина ісламу пронизана егалітаризмом, солідаризмом, активізмом та антиаскетизмом. «Кращий із вас, – каже Пророк, – не той, який заради небесного нехтує земним, і не той, який чинить навпаки; кращий із вас той, який бере від обох». Слідуючи цій установці, мусульманська етика відкидає безшлюбність, благословляє працю і багатство. У класичному ісламі активістська орієнтація нерідко уживалася з догматом про Божественне приречення. Розуміння цього догмату, що переважає в ньому, закликало людини докладати всіх зусиль для реалізації своїх намірів, для зміни існуючого стану речей, сподіваючись на сприяння Всевишнього, а що виявиться йому невідвладним, то варто стоїчно приймати як зумовлене. Згодом, почасти завдяки діяльності містиків-суфіїв, у релігійній свідомості мусульман божественний детермінізм сприймався переважно в дусі бездіяльного фаталізму і квієтизму [9].

Наступним атрибутом арабської та тюркської етнічності є *ідентичність*. Етнічна ідентичність же базується, насамперед, на усвідомленні спільності походження, цінностей, традицій, вірувань, відчутті між поколіннями наступності і в цьому сенсі є спрямованою в минуле. Витоки її виникнення є наслідком самих глибин етногенезу. Етнічна ідентичність пов'язана, перш за все, з ціннісним значенням, що надається членству в певній етнічній групі, і тісно пов'язана як зі свідомою, так і несвідомою сферами мотивації [10]. У соціогуманітарному вимірі феномен ідентичності базується на трьох основних модальностях – психофізіологічній, особистісній та соціальній, що відповідає напрямкам – примордіалізму, інструменталізму та конструктивізму.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо:

1) поняття «модус етнічності» фіксує спосіб співвідношення між собою соціальних явищ, процесів, подій, за умов наявності семантичних або аксіологічних пріоритетів;

2) атрибутами модусу етнічності є збереження корінних культурних форм життєдіяльності людини, номадизм його творців та носіїв, тотемність, традиціоналізм, релігійність, етнічна єдиничність.

Аналіз арабської та тюркської етнічності дасть змогу переглянути частину стереотипів світосприйняття, що не лише сприятиме поглибленню теоретичного знання, але й запобігатиме зростанню міжетнічної напруги у суспільстві.

Література

1. Низамова Л.Р. Модерная этничность и ее модусы: теория и практика. Историческая этнология: научный журнал Института истории им. Ш. Марджани Академии наук Республики Татарстан. 2016. Том 1. № 1. С. 39–52. URL: http://вики.татаровед.рф/data/pdf/HE_1_2016.pdf.
2. Чернявская Ю. Этничность: сущность и структура. Научный журнал UWM Olsjtyń Acta Neophilologica. 2009. XI. С. 151–161. ISSN 1509-1619.
3. Новосёлов М.М. Атрибут. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин; 2-е изд., испр. и допол. Т.1. М.: Мысль, 2010. С. 315. URL: <http://iph.ras.ru/elib/0315.html>.
4. Энхтувшин Б. Номады и номадизм традиции и современность. Известия Иркутской государственной экономической

ской академии. 2015. Т. 25, № 4. С. 691–699. ISSN 1993-3541. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/nomady-i-nomadizm-traditsii-i-sovremennost>.

5. Scholz F. *Nomadism and Colonialism: A Hundred Years of Baluchistan 1872–1972*. Oxford Academ, 2002. 346 p.

6. Галиуллина Г.Р. Тюркские традиции в антропимическом пространстве современных тюркских народов. Түркологиялық зерттеулер – Астана, «Сарыарқа» баспа үйі, 2012. 560 б. URL: <http://e-history.kz/media/upload/1466/2014/04/03/347eb37b53b1bbc41b6e0ea71dc444b8.pdf>.

7. Традиционное общество: определение. Особенности традиционного общества. URL: <https://businessman.ru/new-tradicionnoe-obshhestvo-opredelenie-osobennosti-tradicionnogo-obshhestva.html>.

8. Ляшенко Н.А. Проблемы в межнациональных браках / Н.А. Ляшенко, А.А. Смелая. URL: <http://web.kpi.kharkov.ua/sp/lyashenko-smelaya-problemy-v-mezhnatsionalnyh-brakah/>

9. Саидбаев Т.С. Ислам и общество. М., 1984. URL: <https://iphlib.ru/greystone3/library/collection/newphilenc/document/HASH05149343ad4905d3472a05>.

10. Попова С.В. Основные подходы к пониманию этнической идентичности в гуманитарных науках. URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=3875.

Анотація

Ель Гуессаб К., Білокопцова Н. І. Арабський та тюркський етнос: атрибути та модуси. – Стаття.

У статті розглядаються основні соціально-філософські складові частини визначення модусу етнічності та атрибутів соціокультурного буття арабського та тюркського етносу. Розкрито та уточнено найбільш характерні атрибути арабського та тюркського етносу, як-от номадизм, тотемність, традиціоналізм, релігійність. Акцентація модусу етнічності не тільки не згасла, але, навпаки, знову впевнено заявила про себе в контексті так званого «етнічного ренесансу» в останній третині ХХ ст. у різних куточках земної кулі.

Вибір феномена орієнтальної, а саме арабської та тюркської етнічності як об'єкта дослідження свідчить, що останнім часом соціальна філософія розвивалася у напрямі концептуальних глибин, намагалася дати адекватну оцінку процесів та взаємовідносин у дихотомії «Захід та Схід», глобалістика – орієнталістика. Аналіз арабської та тюркської етнічності дасть змогу переглянути частину стереотипів світосприйняття, що не лише сприятиме поглибленню теоретичного знання, але й запобігатиме зростанню міжетнічної напруги у суспільстві.

Ключові слова: арабський та тюркський етнос, атрибути, модуси етнічності, релігійність, етнічна ідентичність, семантичні та аксіологічні пріоритети.

Аннотация

Ель Гуессаб К., Белокопцова Н. И. Арабский и тюркский этнос: атрибуты и модусы. – Статья.

В статье рассматриваются основные социально-философские составляющие определения модуса этничности и атрибутов социокультурного бытия арабского и тюркского этноса. Раскрыты и уточнены наиболее характерные атрибуты арабского и тюркского этноса, такие как номадизм, тотемность, традиционализм, религиозность. Акцентация модуса этничности не только не угасла, но, наоборот, снова уверенно заявила о себе в контексте так называемого «этнического ренессанса» в последней трети ХХ в. в самых разных уголках земного шара.

Выбор феномена ориентальной, а именно арабской и тюркской этничности как объекта исследования свидетельствует, что в последнее время социальная философия развивалась в направлении концептуальных глубин, пыталась дать адекватную оценку процессов и взаимоотношений в дихотомии «Запад и Восток», глобалистика – ориенталистика. Анализ арабской и тюркской этничности позволит пересмотреть часть стереотипов мировосприятия, не только будет способствовать углублению теоретического знания, но и предотвращать рост межэтнической напряженности в обществе.

Ключевые слова: арабский и тюркский этнос, атрибуты, модус этничности, религиозность, этническая идентичность, семантические и аксиологические приоритеты.

Summary

El Guessab K., Belokopitova N. I. Arabic and Turkic ethnos: attributes and mods. – Article.

The article deals with the main social philosophical components of the definition of the modality of ethnicity and attributes of the social-cultural existence of the Arab and Turkic ethnic groups. The most characteristic attributes of the Arabic and Turkic ethnos such as Nomadism, Totemism, Traditionalism, Religiosity are revealed and specified. The emphasis on the mode of ethnicity not only did not disappear, but, on the contrary, once again confidently declared itself in the context of the so-called “ethnic renaissance” in the last third of the XX century in various parts of the globe.

The choice of the Oriental, namely, Arabic and Turkic ethnicity as a research object, shows that lately social philosophy has developed in the direction of conceptual depths, tried to give an adequate assessment of processes and relationships in the dichotomy “West and East”, Globalization – Orientalism. The analysis of Arabic and Turkic ethnicity will allow us to reconsider some stereotypes of world perception, which will not only contribute to the deepening of theoretical knowledge, but will also prevent the growth of ethnic tension in society.

Key words: Arabic and Turkic ethnos, attributes, ethnicity mods, religiosity, ethnic identity, semantic and axiological priorities.